

СЕДМО ПОГЛАВЉЕ

Генерални закључци

Грађански рат у Босни и Херцеговини, као и сви ратови овог типа, сам по себи није пружио одговор на питање која страна је била у праву, а која није. Међутим, оно што је, нажалост, сигурно јесте да су све стране у конфликту такође биле и његове жртве. Овај рат оставио је штетне и дуготрајне посљедице које ће заувјек оставити ожиљак на ономе што се првобитно чинило складном и интегрисаном Краљевином Југославијом, а затим и Социјалистичком Федеративном Републиком Југославијом. Значајно је што су оба ова ауторитарна режима успјела да задрже изглед јединствене федеративне земље која је обухватала толико различите компоненте као што су Срби православци, Хрвати католици, Муслимани, Словенци, Македонци и Албанци који су живјели на територији аутономне покрајине Косово и Метохија. Ове веома различите групе са својим етно-вјерским мањинама биле су испреpletене једна са другом. Али када је тај систем владавине посрнуо и пао, цјелокупна државна структура је посустала и пропала. Федерација се одржала, али по цијену не само заташкавања етничког, националног и вјерског надметања, већ и уз забрану било какве отворене дискусије о тим питањима, а све са циљем да дебата не прерасте у расправу и не отвори пукотину која би могла разбити нацију, као што се заиста и догодило након Титове смрти 1980. године.

Оно што је настало усљед генерацијама потискиваног незадовољства са свих страна између саставних дијелова југословенске државе јесте нетрпељивост која је сваку од страна супротставила другима, јер сваки од саставних дијелова бивше Југославије вишегодишњу међусобну борбу види као једну цјелину. На примјер, изливи непријатељства Срба (а изливи непријатељства догађали су се на свим странама током грађанског рата) према Хрватима и Бошњацима током грађанског рата у Босни и Херцеговини десили су се као посљедица болног сјећања на геноцид који је над њима починио усташки режим Независне Државе Хрватске у Другом свјетском рату, који се у сарадњи са нацистима закleo да ће уништити српски народ, било присилним преобраћањем (у католичанство) било директним геноцидом, и који је основао на десетине концентрационих логора, укључујући Јадовно и Јасеновац, гдје је спроводио своје смртоносне намјере. Заправо, суштина грађанског рата у Босни и Херцеговини

била је смртоносна интеракција између његова три главна етно-вјерска актера: Срба православаца, Хрвата католика и Бошњака муслимана.

Из и даље нејасних разлога, Западна Европа је, дјелујући у оквиру НАТО-а, под вођством, уз подстрекавање и војно покриће администрације Била Клинтона у САД, одлучила да у овој борби стане на страну Муслимана у Босни и Херцеговини (од 1993. године Бошњаци) и преузела је кораке како би им обезбиједила оружје и дала легитимитет њиховој „оправданој“ борби за независност. Усвајањем ове политике, слијепо су у југоисточну Европу увели два муслиманска политичка ентитета (Босну и Херцеговину и Косово), поред постојеће Албаније, чиме су несвјесно забили муслимански клин у срце хришћанског Балкана и омогућили им да стигну до Јадрана и до Егејског мора. САД су се очигледно надале да ће повезати бивше совјетске муслиманске државе, које су се одвајале од руског стиска (Туркменистан, Узбекистан, Киргистан, Казахстан, Таџикистан и Азербејџан), у један „умјерени“ муслимански континуум са Турском из доба прије Ердогана, чланицом НАТО-а и америчким сарадником. Али до тренутка кад је радикални Ердоган 2002. године победио на изборима у својој земљи и потиснуо цивилне власти које су биле сидро умјереног ислама којем се Запад надао, САД су већ биле дубоко ангажоване и посвећене идеји исламског Балкана, који је радикални турски предсједник покушао да исламизује под покрићем неоосманизма.

Било како било, да би оправдали свој избор да се придруже исламској страни у борби у Босни, Американци, које су подржале и друге чланице НАТО-а, означили су Муслимане као свеце и „невине жртве“, а Србе као „зле агресоре“ који су заслужили осуду и војну интервенцију Запада. Такође, Американци су преварили Србе тако што су их издали и бомбардовали, те деградирани њихов статус, упркос томе што су их, током преговора у вези са југословенским ратовима, наводили да вјерују да ће њихова територија и суверенитет, као и њихова војна имовина и дипломатска права, бити строго очувани. Коначни резултат био је развој три различита и често контрадикторна наратива о рату, од којих је сваки хвалио и увеличавао наводно позитивну улогу своје стране, скривајући притом страхоте које су починиле његове трупе, вође и сљедбеници и приписујући другима све могуће, али често измишљене и фабриковане страхоте и несреће. Укратко, кривице је довољно да све стране у сукобу буду окривљене: да, десила се Сребреница и други злочини за које су Срби криви, али се ни Муслимани ни Хрвати не могу ништа мање окривити за варварско пуштање крви у Сарајеву и на другим мјестима широм Босне и Херцеговине.

Независна комисија коју је основала Влада Републике Српске, у сврху испитивања догађаја у Сарајеву током грађанског рата у Босни и Херцеговини, оформљена је управо како би пружила објективнији приказ у којем се извјештава о већини пресудних догађаја тог компликованог и мржњом мотивисаног рата, у којем се ниједној страни не приписују дјела која није заслужила, и у којем се ниједна страна не осуђује за злодјела која није починила. Свака изјава, неслагање, тврдња или аргумент у Извјештају се помињу тек након што су провјерени и након што је њихова вјеродостојност потврђена,

а гласине, оговарања, пропаганда и неутемељене оптужбе су занемарени, тако да су дио овог наратива постале само независне и унакрсно провјерене чињенице, као и оно што се, колико је људски могуће, може сматрати „објективним“ доказима. Јасно је да контрадикторни наративи нису усмјерени само на стварање замишљене историје како би се идеализовала прошлост, већ како би се усмјериле одређене политике и како би се наметнули одређени ставови и радње. А када се наведени наратив усидри на религиозној основи или увјерењу, онда ово усмјеравање постаје утолико важније, па приче не само да се осмишљавају, већ се и преносе на младе генерације како би се обмане овјековјечиле као чврсто „наследство“, те како би се митови *post factum* рационализовали као стварна историја.

Независну комисију сачињава тим независних међународних стручњака. Основана је у сврху спровођења истраживања, а прво се побринула за то да елиминира сваку субјективност давањем објективних и непристрасних процјена историјских догађаја који су се догодили током грађанског рата у Босни и Херцеговини. Комисија је дошла до релевантних, свеобухватних закључака у контексту политика помирења које подржавају све стране, укључујући муслиманску власт у Сарајеву и међународну заједницу, а који имају пресудан значај и историјску вриједност за све грађане Босне и Херцеговине, са посебним нагласком на српске породице које су жртве рата и које су претрпјеле ненадокнадиве губитке. Оно што је такође важно, постигла је и историјску правду, с пуним поштовањем дајући помен свим људским жртвама које су настале као резултат људског дивљаштва у срцу Европе, а циљ јој је да, свим средствима и кроз колективне напоре заједничких снага свих нација, спријечи свако понављање таквих трагедија које узрокују велике трансгенерацијске психолошке, физиолошке и емоционалне трауме и које имају далекосежне посљедице како за појединачне нације тако и за човјечанство у цјелини.

Сада можемо анализирати дугорочне налазе ове истраге и причати о резултатима и посљедицама, а ниједна од ових посљедица није нужно намјерно проузрокована. Директни резултати овог рата, који је био кобан за главне учеснике и маргиналан за странце који су интервенисали непозвани, били су вишеструки:

- А. Оформљавање засебних националних држава од конститутивних дијелова Југославије, као резултат грађанског рата у Босни и Херцеговини и других етно-вјерских ратова на Балкану, показало је да је вјероватноћа да ће се оне повезати у један идентитет или нацију врло мала, упркос ЕУ и другим регионалним политичким и економским пактовима у којима појединачне државе траже чланство, утјеху или сигурност, јер су контрадикције предубоке, непријатељства сувише разједињујућа, а идеолошке и/или вјерске разлике које их раздвајају превелике.
- Б. Прихваћена претпоставка током постојања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије да су Срби и Хрвати били уједињени под Титовим српско-хрватским вођством, при чему је Тито био Хрват поријеклом, али је изабрао сједиште у

Београду, и предсједавао државом у којој је српскохрватски језик био заједнички језик прво Краљевине, а потом и савезне државе, створила је лажну слику о складном суживоту различитих послушних народа. Када су се шездесетих година муслимани у Босни и Херцеговини залагали за свој посебан етнички идентитет, на основу једнакости, територија Босне и Херцеговине додијељена им је као простор за њихову политичку активност, иако су тамо били мањина.

- В. Узајамна нетолеранција, па и мржња, између свих бивших југословенских националности, посебно између три главне компоненте Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине (Срба, Хрвата и Муслимана), која је била прикривена током трајања југословенске државе, експлодирала је одмах након што су уклоњена ограничења током оружаних сукоба који су се истовремено разбуктали у свим дијеловима бивше Југославије.
- Г. Непосредан повод за грађански рат у Босни и Херцеговини био је референдум о независности 1992. године, којим је игнорисана изричита воља Срба из Босне и Херцеговине да остану у Југославији, земљи у којој су живјели од 1918. године. Рат у Босни и Херцеговини у основи је био грађански и етнички рат између њена три народа – Муслимана, Срба и Хрвата, у којем су се Срби у Босни и Херцеговини борили прво да спријече оно што се сматрало геноцидом 1941. године, а онда и за своја људска и грађанска права која им као конститутивном народу припадају. У том смислу, Република Српска водила је одбрамбени рат. С друге стране, формирање одреда *Ел Муџахид*, као службене јединице Седме муслиманске бригаде Трећег корпуса АРБиХ коју су сачињавали страни терористички борци из цијелог свијета, њихов *modus operandi*, методе ширења пропаганде и везе са међународним терористичким организацијама, откривају карактер и природу грађанског рата у Босни и Херцеговини са становишта Муслиманске политичке и вјерске елите у Босни и Херцеговини (Алије Изетбеговића, СДА и босанског улема). У њиховим очима, грађански рат у Босни и Херцеговини несумњиво је био џихад за ослобађање муслиманских земаља од невјерника и успостављање Исламске државе засноване на шеријатском закону на Западном Балкану. АРБиХ је створена као средство СДА и исламизована је, и као таква била је поприлично моноетничка и муслиманска, те стога није имала морално право да изврши задатак да осигура националну и социјалну равноправност за сва три народа у РБиХ.
- Д. Међународно новопризната држава РБиХ починила је чин агресије на СФРЈ напавши њену војску – ЈНА – у смислу члана 3. (д) Дефиниције агресије према Резолуцији 3314 Уједињених нација. Необорив доказ којим се потврђује ова агресија је „Директива о заштити суверенитета и независности Републике Босне и Херцеговине, строго повјерљиво бр. 02/2-1,“ издата 12. априла 1992. године. Директива је означила СДС, легалну политичку странку српског народа са 72 мјеста у парламенту РБиХ, као „непријатеља“, и упућивала је војнике АРБиХ на терену на напад на ЈНА и српске аутономне области са српским становништвом.

- У војном и политичком смислу, „Директива“ није била ништа мање од објаве рата против СФРЈ и њене савезне институције ЈНА, као и против српског народа у Босни и Херцеговини. Такође, нова хрватска држава уложила је огромне напоре да рат пребаци у Босну и Херцеговину, како би Муслимане превела на своју страну против Срба, с циљем да на крају рата прибави за себе дио територије Босне и Херцеговине.
- Ђ. Сарајево је било главно географско и оперативно подручје борбених дејстава како АРБиХ тако и ВРС. ВРС није имала намјеру да заузме читав главни град Сарајево, јер се то није слагало са стратегијом РС о територијалном и уставном преуређењу Босне и Херцеговине на основу пописа становништва из 1991. године. ВРС је одабрала стратегију блокаде Сарајева, како би приморала Муслиманско руководство да прихвати њихове мировне услове, а ти услови су били да Република Српска добије територијалну, политичку и културну аутономију. Стратегија владе РБиХ била је ускраћивање било какве политичке и културне аутономије Србима у Босни и Херцеговини и очување Босне и Херцеговине као унитарне државе. СДА је сваки покушај разумне аутономије и уставног преуређења сматрала „етничком подјелом“. Ова стратегија је била себичне и ретроградне природе и била је у супротности са жељама веома великог дијела становништва. АРБиХ је жељела сачувати цијело Сарајево под својом контролом, због низа стратешких, политичких и војних циљева, од којих је један од главних био представити Сарајево као симбол унитарне Босне и Херцеговине. У борби која је услиједила, ВРС је успјела да одржи под контролом значајан дио Сарајева.
- Е. На почетку рата, ВРС је очигледно имала надмоћ над АРБиХ и ХВО у наоружању, посебно у случају ваздухопловства, артиљерије и тенкова, али на неким подручјима, ВРС није могла користити своје потенцијале због ограничења која је увела међународна заједница, а на другим подручјима због природе ратовања. Ова супериорност се изгубила до 1994. године. Почетком 1994. године ЦИА је дошла до закључка да је АРБиХ достигла паритет са ВРС у погледу наоружања и борбеног материјала. Што се тиче људства, међутим, АРБиХ је одржавала надмоћ над ВРС током читавог рата.
- Ж. Окрутност рата неизбежно је резултирала бројним злочинима који су почињени на свим странама линије сукоба. Међутим, стратегија СДА била је прорачуната како би се из Сарајева протјерала српска заједница. СДА је помагала и подржавала злочине које су над српским становништвом у Сарајеву починиле бројне криминалне банде и редовне јединице АРБиХ. Ови злочини су укључивали произвољна хапшења, затварање у концентрационе логоре, мучење, силовање и убиства. Заједно са систематском антисрпском пропагандом и етничким притиском, ови злочини су представљали систематску кампању етничког чишћења која је кулминирала егзодусом Срба из Сарајева након Дејтонског мировног споразума. Ова кампања је оставила страховит утицај на српску заједницу у Сарајеву. Као

резултат циљане кампање терора и застрашивања, живахна предратна српска заједница у Сарајеву потпуно је престала да постоји.

3. У грађанском рату у Босни и Херцеговини Срби из Републике Српске свих политичких увјерења борили су се против пријетње истребљењем и за самоопредјељење и грађанска права. Бранили су своја права на живот у уставној и међународно признатој Југославији у којој су живјели посљедњих 70 година. Почетни циљ стварања Републике Српске био је спречавање било какве могућности понављања догађаја који су се догодили током Другог свјетског рата, односно геноцида почињеног над Србима у Независној Држави Хрватској, а секундарни циљ био је очување Југославије. Када су Муслимани и Хрвати одбацили Југославију, циљ Републике Српске се промијенио из очувања Југославије у очување политичке и културне аутономије и једнака права за Србе у Босни и Херцеговини. С друге стране, босански Муслимани су се борили за успостављање независне исламизоване државе која је требало да буде заснована на шеријатском закону, и у којој не би било мјеста за истинску политичку и културну аутономију Срба. Међутим, на неуспјех у успостављању исламске државе у Босни и Херцеговини највише су утицале Сједињене Државе, јер такав исход није одговарао америчким регионалним и глобалним геополитичким интересима. Умјесто тога, Сједињене Државе инсистирале су на успостављању квазимултиетничке федерације оријентисане ка ЕУ, која је временом мутирала и показала се потпуно нефункционалном. Суочени са таквим исходом, радикали су мало модификовали своју тактику и почели постепено да развијају и шире регионалну терористичку инфраструктуру.
- И. Политичка активност и борба за успостављање исламизоване државе као резултата грађанског рата у Босни и Херцеговини, коју су водили муслиманско политичко и вјерско руководство у Босни и Херцеговини, инспирисана је идеологијом *Муслиманској брајсџива*, иранском револуцијом и стварањем исламске пакистанске државе. Алија Изетбеговић, члан организације *Млади муслимани*, која је одређено вријеме дјеловала као омладинска секција муслиманског удружења *Ел Хигаје*, развио је ову визију у свом панисламском политичком програму под називом *Исламска декларација*. Његова декларација касније је постала политички програм његове политичке странке СДА, а језгро ове странке чинили су бивши припадници *Младих муслимана*. Његов син Бакир Изетбеговић, СДА и исламска вјерска заједница у Босни и Херцеговини на челу са Мустафом Церићем наставили су да спроводе његову визију.
- Ј. У овом рату су босански Муслимани имали подршку исламских држава (првенствено Турска, Саудијска Арабија, Иран и Катар), помоћ у виду „хуманитарне интервенције“ САД и НАТО-а, као и акција других држава ван региона (Уједињено Краљевство и неке ЕУ државе) и недржавних актера, одређених субјеката у међународним организацијама, попут УН, НАТО-а и ОЕБС-а, приватних војних компанија (посебно Војни професионални ресурси), глобалних исламских не-

владиних организација, транснационалних банака и компанија, обавјештајних служби, међународних терористичких организација, радикалних исламских група и тако даље.

- К. Према свим критеријумима описаним у међународно утврђеним и примијењеним дефиницијама за појам *ојсага*, Сарајево је доживјело *блокаду* а не *ојсагу*. Главни штаб ВРС и Сарајевско-романијски корпус у документима су користили професионални израз *блокада*, док су АРБиХ и медији за потребе медијске кампање користили историјски термин *ојсага*, који је у професионалном и историјском смислу био нетачан. Главна разлика између *ојсаге* и *блокаде* је избор оружја које користи нападач. Историјски гледано, главно оружје током опсаде било је изгладњивање. Међутим, због међународних напора за помоћ и огромних испорука хуманитарне помоћи које је ВРС дозволила да уђу у Сарајево, Сарајево није искусило глад, примарно оружје било које опсаде. Контрола УНПРОФОР-а над аеродромом (29. јуна 1992) омогућила је успостављање хуманитарног ваздушног моста, који је, иако често прекидан, дјеловао током читавог рата. У том смислу, опсада Сарајева не може бити упоређена са опсадом Лењинграда између 1941. и 1944. године и опсадом Севастопоља између 1941. и 1942. године. Опсада Лењинграда од стране њемачких, финских и шпанских снага током Другог свјетског рата довела је до смрти око 1.500.000 војника и цивила усљед глади и бомбардовања.
- Л. Од 1992. до 1995. године, Срби у Сарајеву били су подвргнути двострукој блокади (и унутрашњој и спољној) и кампањи терора коју је СДА планирала на највишем државном нивоу, а коју је спровео удружени злочиначки подухват који је обухватио све бошњачке државне институције. Један од специфичних аспеката ове кампање терора било је стварање широке мреже приватних затвора, под вођством војних јединица под командом СДА, у којима су почињена најгора звјерства (мучење и групна силовања). Овој кампањи терора претходила је и пратила ју је кампања дискриминације и демонизације усмјерена против српских грађана Сарајева, који су спуштени у ранг искључених грађана.
- Љ. Радикални исламски режими, посебно вехабије из Саудијске Арабије, ирански шиити, Турци под Ердоганом и терористички покрети као што су Ал Каида и ИСИС, искористили су грађански рат у Босни и Херцеговини како би слали муџахедине и како би обучили бошњачке мислиоце да воде радикалне групе у Сарајеву и широм Босне. Ове групе биле би засноване на старијој муслиманској радикалној мисли и организацијама попут *Младих муслимана* (Муслиманска организација основана 1930. у Босни и Херцеговини која је од почетка копирала идеологију, организациону структуру и *модус ојеранди* Муслиманског Братства из Египта, која је дјеловала као таква и имала блиску везу са Братством) и *Ел Хигаје*, које су активне од 1930-их година.

- М. Дешавања током грађанског рата у Босни и Херцеговини отворила су пут развоју и проширењу савремене регионалне терористичке инфраструктуре у срцу Европе која дефакто представља камен темељац такозваног Балканског калифата, чију оперативну базу чине мрежа „параџемата“, вехабијска насеља, војни терористички кампови, мрежа нових џамија и исламских школа која се непрестано повећава, регионална мрежа међународних исламских невладиних организација и међународних исламских финансијских институција и муслиманских политичких партија. Постмодерна природа исламског фундаментализма (панислам), који чини основу на којој се гради Балкански калифат, директна је пријетња регионалној безбједности и територијалном интегритету, посебно државама попут Србије, Републике Сјеверне Македоније, Црне Горе и Републике Српске, али и глобалној безбједности, јер подразумијева јачање транснационалних исламских структура и укидање националних граница у циљу интеграције исламских заједница из свих западних земаља у јединствени политички панисламски простор.
- Н. Дефинитивно се може утврдити да су слику која се на Западу представљала о Муслиманима као жртвама „злих Срба“ промовисале америчке компаније за односе с јавношћу, како би ојачале своје репутације. Такве компаније користили су и Хрвати. Србе су тако представљали као злогласне зликовце који су заслужили да се против њих води борба и да буду уништени. Сходно томе, злочини Муслимана су игнорисани или прикривани, понекад у дослуху са штампом, док су активности Срба биле вјештачки накићене измишљеним „злочинима“ који никада нису почињени. Међународни суд правде пресудио је у корист чињенице да није било доказа о геноциду над босанским Муслиманима почињеном на цијелој територији Босне и Херцеговине. Бошњачки националистички мит о геноциду који су Срби намјеравали да почине над босанским Муслиманима дефинитивно је разбијен. Током грађанског рата у Босни и Херцеговини, циљ је био јасан: најбољи начин за подршку Бошњацима није био пружање хуманитарне помоћи, већ пружање оружја у њиховом „праведном рату“. Комуникацијске кампање које је осмислила америчка агенција Радер и Фин (*Rudder & Finn*), као и неке друге, у почетку у корист Хрвата и Бошњака, а потом само Бошњака, представљале су блокаду Сарајева као *oysagu*, поларизујући информације у двије категорије, жртве (Бошњаци) и џелати (Срби). На терену су стварне жртве овог страшног рата били несрећни људи на свим странама.
- Њ. Наше анализе показују да су кључни западни медији у мјесецима који су претходили избијању насилног сукоба учествовали у изradi манихејског архетипа борбе између „Добра“ и „Зла“, у којем је улога „Зла“ била додијељена искључиво једној, српској, страни. У тако конструисаном дискурсу, пратећи наратив био је једноставан, а процеси избора једне – праве стране, формулисање политике и доношење одлука били су интелектуално и морално олакшани. Овај поглед на ратове и сукобе који су се одвијали током процеса распада Југославије проширио

се на већину западних земаља и наставио се током ратова у Хрватској и Босни и Херцеговини. Срби су у негативном контексту најчешће представљани као нападачи и агресори, док су Муслимани/Бошњаци приказивани искључиво као жртве или као страна која је нападнута. Медији и невладине организације одиграли су кључну улогу у кампањи демонизације Срба ширећи лажне информације и фокусирајући своју пажњу и саосјећање искључиво на врло стварне патње муслиманских грађана, истовремено потпуно занемарујући патње српских грађана. Међу новинарима је постојала одређена незаинтересованост за истраживање које би нам дало дубљу перспективу о неким пресудним догађајима. Упркос огромном броју текстова о Сарајеву, кључни дио истраживачког новинарства готово увијек изостаје.

- О. Ако је референдум одржан 29. фебруара 1992. године био повод за рат, Дејтонски мировни споразум, формално потписан у Паризу 14. децембра 1995. године, био је повод за велики егзодус Срба из Сарајева, од јануара до марта 1996. године. Након Дејтонског мировног споразума, Срби у сарајевским општинама (Грбавица, Илијаш, Вогошћа, Хаџићи, Илиџа, Рајловац, између осталих) које су, у складу са овим споразумом, припале муслиманско-хрватској федерацији, због ступања на снагу тадашње политике која је имала за циљ потпуно уништење српске заједнице у дијелу Сарајева под контролом Муслимана, једногласно су одлучили да напусте град (своје куће, станове и имања), јер нису имали другог избора. Такође, са собом су понијели тијела својих најмилијих, која су извадили из локалних гробница јер су се плашили да ће њихови гробови бити оскрнављени. Масовни егзодус грађана Сарајева српске националности који су са собом понијели ексхумиране остатке својих најмилијих био је догађај без преседана у историји грађанских ратова. Дефакто стављање ван закона српских грађана у дијелу града Сарајева под муслиманском контролом, што је проузроковало уништење српске елите, присилно премјештање Срба у логоре и друга притворска мјеста, масовно и систематско мучење, силовање и убиства, одузимање њихове имовине, отпуштање са посла и друге облике мучења (конкретни примјери могу се наћи у Извјештају), резултирало је уништењем српске заједнице у овом граду у тоталитету, што је директно довело и до горе наведеног егзодуса.
- П. Готово сви починиоци злочина над српским грађанима избјегли су правду уз активну помоћ бошњачких државних институција. Починиоци ратних злочина, злочина против човјечности и геноцидних дјела над Србима имали су користи од изузетне попустљивости судија, те су често пролазили потпуно некажњени, како у суђењима пред међународним судом (МКСЈ) тако и пред судовима у Босни и Херцеговини. Злочини над Србима никада нису оквалификовани као оно што јесу: ратни злочини и злочини против човјечности. Препреке за реституцију незаконито одузете имовине (куће, фарме, станови, возила, драгоцености и тако даље) и недостатак накнаде за претрпљену озбиљну штету (попут физичког на-

сиља, отпуштања, изложености осиромашеном уранијуму) дио су овог ускраћивања правде. Суђења за ратне злочине резултирала су ослобађајућим пресудама због повлачења, нестанка или убистава свједока оптужбе. Многи свједоци које је тужилаштво позвало нису се усудили да наставе свједочење, плашећи се за свој живот и примијетивши немогућност суда да их заштити. Многи осумњичени нису оптужени, док су неки ослобођени након жалбе или су им казне знатно умањене. Међутим, Срби су увијек кажњавани крајње строго, а само треба упоредити број оптужби и тежину казни против различитих страна у сукобу да бисмо били увјерени у пристрасност овог суда.

- Р. Ово ускраћивање правде је фактор који погоршава психолошке посљедице по жртве и одржава тензије међу заједницама. На крају, српско становништво града који тврди да је толерантан и мултиетничан практично су елиминисали они који и даље тврде да су главне жртве овог сукоба.
- С. Пријављено је око 800 несталих Срба са подручја града Сарајева, које је било под контролом СДА. Институције предвођене бошњачким званичницима из СДА уложиле су огромне напоре да прикрију злочине почињене над српским грађанима. До данас још увијек није пронађено 260 Срба. Број несталих Срба је вјероватно и већи јер су убијене читаве породице, а да они који су преживјели нису могли да пријаве нестанке, те ове нестале особе нису ни идентификоване ни пребројане.
- Т. Жртве физичког и психолошког злостављања, попут оних повезаних са грађанским ратом у Босни и Херцеговини, сагледане су кроз призму перспективе „супериорности бијеле расе“. Сматрало се да су бијелци, они повезани са Западном Европом, попут Словенаца, Хрвата и Бошњака, подложнији страдању од оних за које се претпоставља да су мање бијелци, као што су Срби, Јевреји, Роми итд. Према овом ставу, силовање, мучење, свједочење убиству или мучењу породице има много већи утицај на западне или бијеле жртве грађанског рата у Босни и Херцеговини, него на мање бијеле, као што су Срби, Јевреји и Роми.
- Ђ. Иако се свака поновна процјена грађанског рата у Босни и Херцеговини гласно одбацује као лажно базирана на ставовима ревизиониста који служе сами себи и који желе да одрже модел контрадикторности између жртве и насилника са својим непрелазним, крајњим супротностима, остаје чињеница да су тачне процјене направљене током самог сукоба, а да су их игнорисале или одбациле моћније прокси-нације јер су жељеле да промовишу сопствени наратив о јединственом агресору који намеће своју вољу ненасилној, невиној жртви.
- У. Код оних који нису директно били умијешани у конфликт, данас је прихваћен наратив да су се „зли Срби“ спустили на мирне Бошњаке и кренули у кампању убијања и силовања с циљем успостављања Велике Србије. Патерналистичка дужност Америке, НАТО-а и Европске уније тако је постала да дјелују као заштитници несретних Бошњака. Овај наратив о сукобу између агресивних Срба и недужних

Бошњака постоји и данас, о чему свједоче заједнички напори медија да свијет непрестано подсјећају на зла која су Срби починили над мирним Бошњацима. Овај наратив такође врло мало помиње улогу коју су такозвани „цивилизовани“ сјеверни Југословени – Словенци и Хрвати и њихови пуномоћници – играли у сукобу.

- Ф. Људи на свим странама сукоба на Балкану, и ветерани и цивили, били су изложени ратним траумама, било директно или индиректно.
- Х. Двадесет пет година након Дејтонског споразума којим је окончан босански сукоб и престанка непријатељстава у Босни и Херцеговини, и даље постоји истакнути наратив који карактерише Србе као својеволне, окрутне агресоре који нападају углавном невинне Бошњаке и у мањој мјери Хрвате. Овај антисрпски наратив појавио се као прихватљива, неоспорна верзија грађанског рата у Босни и Херцеговини, посебно у највећим медијима (ТВ, филмови, књиге, академски радови, итд.). Ова верзија је створила предрасуду и у „званичним“ агенцијама, попут судова, и у наводно неутралним невладиним и међународним организацијама, попут ОЕБС-а.

Дугорочне посљедице по дотичне народе и државе, по силе којима је стало да се мијешају у те послове, као и по свјетско јавно мњење у цјелини, далекосежне су, а вјероватно ће се још више проширити у будућности:

- А. Врло је мало вјероватно да ће се бивше југословенске државе у било ком тренутку поново одлучити за удруживање у јединствену или конфедералну/савезну државу.
- Б. Српскохрватски језик, који је некада постојао на једном јединственом комуникацијском и културном простору у већем дијелу Југославије, подијелио се на неколико „националних“ језика (српски, хрватски, црногорски и босански/бошњачки). Сваки од ових језика истиче своју оригиналност, па чак и да је потпуно различит од свих осталих. Језичко отуђење производи дугорочно етничко, културно, политичко отуђење, те отуђење идентитета.
- В. Тешки остаци непријатељства и сукобљених наратива о прошлости између различитих етно-вјерских група бивше Југославије дугорочно ће спречавати не само сарадњу и пријатељске односе између сада независних држава, већ ће и продубити неповјерење између њих, као што то чине неразумљиве и апсурдне контроле које су подигнуте на њиховим границама, на мјестима која су претходно била отворена и пријатељска.
- Г. Како је Босна и Херцеговина изњедрила значајне кадрове радикалних муслимана, земља расте и промовише се као средиште исламске селефијске мисли и активности заснованих на дугом наслеђу џихадских бораца и идеолога, потпомогнутих страним иранским и турским присталицама у постизању дав'а кроз отворену

дипломатију, али и кроз прикривене субверзивне активности, укључујући омладинске покрете и тајну војну обуку. У региону се развила читава терористичка исламска инфраструктура. Данас се у мрежама глобалних исламских терористичких организација подручје Западног Балкана, као дио Југоисточне Европе, користи за регрутовање нових бораца, планирање и припрему терористичких дјела у иностранству, за пружање азила локалним борцима који се враћају са „жаришта“ и страним терористичким борцима нерезидентима балканских земаља, те за пружање логистичке, медицинске, социјалне, идеолошке и политичке подршке активностима међународних терористичких група. Ове активности прати ширење радикалног ислама у региону, а одатле и даље у Европи. Ова регионална исламска терористичка мрежа, са центром у Сарајеву, која има блиске везе са муслиманским властима у Сарајеву (тачније са СДА и њеним сателитским муслиманским странкама), као таква представља директну безбједносну пријетњу не само за земље Балкана, које су дио Југоисточне Европе, и Европу у цјелини, него и за многе земље и регионе, попут Русије, Сједињених Држава, Израела, Блиског Истока, Централне Азије и других.

Д. Антисрпска пристрасност успостављена је на Западу, мада јој се Русија оштро противи. Ову пристрасност биће изузетно тешко искоријенити с обзиром на обиље лажних текстова и измишљених звјерстава, која су Србима приписана и која су измишљена на иницијативу америчке администрације. Такође, активно је подржава европска штампа, *post factum* рационализована активним учешћем НАТО снага у бомбардовању Србије. Лукаво су се надовезали на стварна злодјела која су починили Срби, попут Сребренице, што им је послужило као доказ инхерентно лошег карактера Срба. Супротно томе, многа страшна дјела почињена над Србима, која су описана и документована у поглављима овог извјештаја, намјерно су се игнорисала или су опрана у западним медијима, чиме је неправедно терет кривице пребачен на Србе.

Повратити равнотежу истине било је главно достигнуће ове истражне комисије. Само објективно испитивање сукоба, примјеном неселективног процеса ресторативне правде, створиће могућност за смањење нивоа људске патње на минимум и на крају ће довести до помирења.

Генерални закључци су саставни и нераздвојиви дијелови Извјештаја Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву од 1991. до 1995.